

Анастасія Одінцова
Херсонський державний університет
asyaodin@ukr.net

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ МОВЛЕННЯ ОСІБ У РІЗНИХ ЕМОЦІЙНО-ПСИХІЧНИХ СТАНАХ

У статті викладено результати експериментально-діагностичного дослідження психолінгвістичних маркерів осіб у різних емоційно-психічних станах. Розкрито значення емоційного стану та його зовнішнього прояву під час виконання життєвої ролі та сприйняття ролей навколишніх людей. Дослідження психолінгвістичних маркерів проводилося за допомогою аналізу авторських казок. Теоретично й емпірично обґрунтовано ефективність застосування методів казкотерапії та, зокрема казкоаналізу, у дослідженні психолінгвістичних маркерів осіб у різних емоційно-психічних станах. В основній частині висвітлено результати емпіричного дослідження, яке проводилося у три етапи. Перший етап – діагностичне дослідження за авторською анкетой «Ставлення до власної ролі» та методикою багатофакторного дослідження особистості Кеттелла (форма С). На другому етапі була здійснена процедура факторного аналізу. Третій етап – аналіз казкового матеріалу. У дослідженні взяли участь студенти віком від 18 до 23 років. Виокремлено психолінгвістичні маркери, що відповідають кожному типу життєвої ролі та типовим емоційним станам. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на емпіричному рівні за допомогою казкоаналізу досліджено емоційні стани. Отримані результати можуть бути використані для подальших психолінгвістичних досліджень, розробки діагностичного та терапевтичного інструментарію.

Ключові слова: емоційні стани, життєва роль, казкоаналіз, психолінгвістичні маркери, життєвий шлях.

Одінцова Анастасія. Психолінгвістические маркеры речи лиц в различных эмоционально-психических состояниях.

В статье изложены результаты экспериментально-диагностического исследования психолінгвістических маркеров лиц в различных эмоционально-психических состояниях. Раскрыто значение эмоционального состояния и его внешнего проявления во время выполнения жизненной роли и восприятия ролей окружающих людей. Исследование психолінгвістических маркеров проводилось с помощью анализа авторских сказок. Теоретически и эмпирически обоснована эффективность применения методов сказкотерапии и, в частности сказкоанализа, в исследовании психолінгвістических маркеров лиц в различных эмоционально-психических состояниях. В основной части освещены результаты эмпирического исследования, которое

проводилось в три этапа. Первый этап – диагностическое исследование по авторской анкете «Отношение к собственной роли» и методике многофакторного исследования личности Кеттелла (форма С). На втором этапе была осуществлена процедура факторного анализа. Третий этап - анализ сказочного материала. В исследовании приняли участие студенты в возрасте от 18 до 23 лет. Выделены психолингвистические маркеры, соответствующие каждому типу жизненной роли и типичным эмоциональным состояниям. Научная новизна работы заключается в том, что впервые на эмпирическом уровне с помощью сказкоанализа исследованы эмоциональные состояния. Полученные результаты могут быть использованы для дальнейших психолингвистических исследований, разработки диагностического и терапевтического инструментария.

Ключевые слова: эмоциональные состояния, жизненная роль, сказкоанализ, психолингвистические маркеры, жизненный путь.

Odintsova Anastasia. The psycholinguistic markers of persons` speech in the emotional and psychic states.

The article presents the results of the experimental and diagnostic research of persons` psycholinguistic markers that provide an opportunity to distinguish various emotional and psychic states. The author revealed the meaning of the concept «emotional state» and distinguished the features of the external expression of persons` emotional states in the process of realization their vital roles and perception of the other people`s roles. The research of psycholinguistic markers was carried out using the analyzing of author's tales. The author demonstrated the effectiveness of the application of the fairytale therapy`s methods, in particular, fairytale analysis, for the identify of persons` psycholinguistic markers of the various emotional and psychic states at the theoretical and empirical levels. The article describes the results of empirical research, which was carried out in three stages. The first stage was a diagnostic research, in which the author's application form "Attitude to one's own role" and the R. Cattell`s method of the personality`s multifactorial research (Form C) were used. The procedure of the factor analysis was performed at the second research stage. The goal of the third stage was the qualitative analysis of the fairytale material. The students aged 18 to 23 years participated in this study. The psycholinguistic markers corresponding to each type of the vital role and typical emotional states were identified. The scientific novelty of this research is that the emotional states were recognized by using of fairytale analysis at empirical level for the first time. The results can be used for creating and constructing of diagnostic and therapeutic methods in further psycholinguistic researches.

Keywords: emotional states, vital role, fairytale analysis, psycholinguistic marker, life path.

Вступ

Будь-який вибір, дія чи визначення власного ставлення людиною не можливе без урахування її емоційних особливостей. Під емоційними особливостями у нашому дослідженні ми розуміємо систему особистісних якостей, які відображають певні риси особистості, особливості поведінки у повсякденному житті, емоційні ставлення та стани.

Емоційні стани – це відносно типові переживання людиною свого ставлення до оточуючої дійсності та до самої себе в певний проміжок часу. Ці стани переважно регулюються емоційною сферою та охоплюють емоційні реакції та емоційні ставлення, відносно стійкі переживання (Rean, 2002).

Зовнішній прояв особистісних рис людини та її емоційних станів відбувається під час виконання життєвої ролі та сприйняття ролей навколишніх людей. Життєва роль – це вид психологічної ролі, яка зумовлена життєвим шляхом особистості відповідно до життєвої перспективи, сенсу життя, стратегії життя, життєвої лінії і життєвої позиції.

Відповідно до структури свідомості визначено, що на рівні значення поняття «роль» використовується як системно-мовне узагальнення поведінки та стану певних категорій людей; на рівні смислу – як персональний конструкт для означення переходу змісту ролі у внутрішній світ особистості.

В попередніх дослідженнях, нами була запропонована авторська типологія ролей відповідно до концепції життєвого шляху особистості: аксіологічно-змістові та аксіологічно-нейтральні ролі (пов'язані із системою цінностей); послідовні та непослідовні ролі (пов'язані з плануванням виконання ролі); активні та пасивні ролі (з життєвою стратегією); смислоутворюючі та смислонеітральні ролі (відповідно до сенсу життя); свідомі та несвідомі ролі (відображають рівень усвідомленості виконання ролі) (Odintsova, 2013).

Мета статті – емпірично визначити психолінгвістичні маркери осіб у різних емоційно-психічних станах за допомогою аналізу авторських казок.

Усвідомлене використання казок бере свій початок ще з пори, коли існувала усна народна творчість. Казки були своєрідним інструментом навчання, виховання та зцілення, виступали у якості засобу народної психотерапії ще до того, як психотерапія отримала офіційний статус.

У нашому дослідженні психолінгвістичний потенціал казки реалізується на основі емпіричного дослідження Л. Засекіної, що полягало в обґрунтуванні використання українських прислів'їв і приказок у когнітивно-поведінковій терапії. Казка так само як і прислів'я, приказки та метафори «служує своєрідним сховищем національно-культурної пам'яті та етнічною пам'яткою щодо поведінки у різних життєвих контекстах» (Zasyekina 2014:117).

У роботі «Основи психолінгвістичної діагностики: моделі світу в літературі» (Beljanin, 2008) В. Белянін досліджує текст як опредметнену форму рефлексії особистості та пропонує типологію текстів за критерієм емоційно-сенсової домінанти, що є типологічною характеристикою особистості. На думку науковця, людина, що складає текст описує дійсність через призму власних уявлень, які мають для неї особистісний сенс.

Методи дослідження

У дослідженні взяли участь юнаки та дівчата віком від 18 до 23 років. Загальна кількість досліджуваних – 217 осіб (52 юнаки та 165 дівчат). Опитувані – студенти вищих навчальних закладів різного напрямку навчання, а саме Херсонського державного університету, Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова (Херсонська філія) та Херсонського Національного технічного університету.

Експериментально-діагностичне дослідження психолінгвістичних маркерів осіб у різних емоційно-психічних станах включало три етапи.

На першому етапі для аналізу рівня розвитку провідної ролі відповідно до життєвої концепції особистості було використано авторську анкету «Ставлення до власної ролі».

З метою дослідження емоційних особливостей було обрано методику багатофакторного дослідження особистості Кеттелла (форма С).

На другому етапі була здійснена процедура факторного аналізу. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows (версія 10.0).

На третьому етапі, було проаналізовано авторські казки досліджуваних та виокремлено психолінгвістичні маркери.

Обговорення результатів

З метою визначення взаємозв'язку між провідним типом життєвої ролі відповідно до життєвої концепції та емоційними особливостями осіб нами була здійснена процедура факторного аналізу.

Ми піддали процедурі факторного аналізу показники за методиками: 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла (форма С) та результати авторської анкети «Ставлення до власної ролі», попередньо згруповані за п'ятьма провідними типами життєвих ролей.

Після виявлення кількості факторів (нами було задано п'ять факторів), ми провели факторизацію та використали обертання Varimax Кайзера задля найкращої інтерпретації даних. В результаті дослідження ми отримали три статистично значущі фактори, які пов'язані з вищезгаданою рольовою типологією.

До першого фактора «Особистісні якості юнаків з переважанням активного типу ролі» разом із показником «активного – пасивного» типу ролі увійшли такі показники 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла, як «сила «Я» – слабкість «Я» і «сила «Над-Я» – слабкість «Над-Я» – з позитивним факторним навантаженням, та «протенсія – алаксія» і «аутія – праксернія» – з негативним факторним навантаженням.

«Активні - пасивні» ролі – це тип ролей, що відображає стратегію життя особистості й характеризує якість виконання ролі. Цей тип ролей пов'язаний з

ініціативним відношенням до життя, усвідомленою та рішучою поведінкою індивіда.

Щодо показників 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла ми отримали наступні результати.

До першого фактора з факторною вагою 0,40 увійшов показник «сили «Я» – слабкості «Я» (фактор С). Особистість, котрій притаманна емоційна стійкість, виявляє здатність до керування власними емоціями та настроєм, має вміння знаходити адекватне пояснення та реалістичне вираження власним емоціям. Студент, який має у своєму профілі особистості фактор «сили «Я» – слабкості «Я», краще підготовлений до успішного виконання поставлених перед ним завдань, він більш спокійний та впевнений у своїх вчинках, ніж інші. Також він має реалістичне відношення до життя, стійкі в часі інтереси, вміє «тримати себе в руках», йому не притаманно впадати в паніку через невдачі.

Другий показник 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла, який також увійшов до першого фактора, – показник «сили «Над-Я – слабкості «Над-Я» (фактор G). Його факторна вага становить 0,41. Сила «Над-Я – слабкість «Над-Я» – це фактор, пов'язаний з регулюванням особистістю власної поведінки відносно моральних цінностей. У певному сенсі, це контроль над проявом власної особистості, який ми бачимо в теорії особистості З. Фрейда, де «Супер Его» керує «Ід». Люди цієї категорії характеризуються як зібрані, дисципліновані, стійкі, відповідальні та уважні до навколишніх.

Фактор L – «протенсія – алаксія» – увійшов з негативним факторним навантаженням (-0,52), тому ми будемо розглядати його більше як довірливість. Це показник емоційного ставлення до навколишніх людей, властивий терплячим, поступливим, безкористним людям, які легко пробачають образи.

Четвертий показник 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла, що увійшов до першого фактора – це «аутія – праксернія», фактор M (-0,47). Цей показник, як і попередній, має негативне факторне навантаження, тому буде розглядатися нами як праксернія – практичність. Він характеризує особистість як

надійну, спокійну, здатну серйозно підходити до вирішення складних життєвих ситуацій, зайняту влаштуванням власних справ та вирішенням практичних питань.

Другий фактор «Особистісні якості юнаків з переважанням послідовного, смислоутворюючого та свідомого типу ролі» об'єднав три типи ролей, а саме «послідовні – непослідовні», «смислоутворюючі – смислонеїтральні» та «свідомі – несвідомі». Перераховані три типи відповідають за характер, значущість та усвідомленість виконання ролі.

До другого фактора ввійшли показники 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла: з позитивним факторним навантаженням – «премсія – харія», «контроль бажань – імпульсивність» та «фрустрованість – нефрустрованість»; з негативним факторним навантаженням – «високий інтелект – низький інтелект» і «самодостатність – соціабельність».

«Послідовні – непослідовні» ролі – це тип ролей, що відповідає життєвій лінії особистості, тобто сприяє чи, навпаки, перешкоджає реалізації життєвої позиції в часі та в обставинах життя. Ролі цього типу відображають характер планування й виконання ролі.

«Смислоутворюючі – смислонеїтральні» ролі – це тип ролей, що відображає погляди особистості на сенс власного життя та значущість виконуваної ролі задля досягнення цього сенсу.

«Свідомі – несвідомі» ролі – це тип ролей, що відображає усвідомленість виконання ролі й відповідає життєвій перспективі особистості, тобто сукупності обставин та умов життя, які створюють можливість оптимального життєвого просування.

У досліджуваних, результати яких потрапили до другого фактора, виконання ролі пов'язане з досягненням запланованої мети, з виконанням завдання. Роль ними обирається усвідомлено з урахуванням її корисності та можливостей задля досягнення кінцевого результату.

Цікавим є той факт, що до цього фактора увійшов показник «високого інтелекту – низького інтелекту» (фактор В) з негативним факторним навантаженням (-0,58). Показник 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттела «низького інтелекту» відповідає людям з низькими розумовими здібностями, схильним не доводити справу до кінця. Варто зазначити, що фактор В відображає міру вироблених та сформованих навичок. Існує пряма залежність між фактором В та умовами життя людини. Тому ми можемо припустити, що присутність цього показника пов'язана з віком досліджуваних (18 – 22 роки), а саме з невеликим «багажем» знань, нестабільними умовами життя та з картиною світу, яка досі формується. Ми припускаємо, що також існує інша причина, яка має спільне коріння з першою: для юнаків виконання ролі пов'язане не з інтелектуальними досягненнями (сфера навчання чи майбутня професія), а з досягненнями в особистісній сфері життя (ефективне спілкування, демонстрація кращих власних якостей).

Інший показник 16-ти факторного опитувальника Кеттела, який увійшов до другого фактора з позитивним факторним навантаженням (0,49), – «премсія – харія» (фактор І). Премсія (емоційна чуттєвість) притаманна м'яким, ніжним людям, що потребують від навколишніх допомоги та співчуття. Це нетерплячі, м'які до себе та до навколишніх люди, що звикли діяти інтуїтивно. Завдяки розвинутій інтуїції вони відчують, як краще себе продемонструвати, які сторони їх особистості будуть привабливішими в різних ситуаціях, та завдяки цьому досягають потрібного їм результату.

Також до другого фактора увійшов показник «самодостатність – соціабельність» (Q2). Оскільки він має негативне факторне навантаження (-0,45), ми розглядаємо його, як показник соціабельності. Цей фактор розшифровується як залежність від групи, конформність. Люди цієї категорії мають тенденцію до конформної поведінки, вони вміють пристосовуватися до вимог навколишніх.

Фактор Q3 – «контроль бажань – імпульсивність» – увійшов до другого фактора з факторною вагою 0,42. Цим людям властивий високий самоконтроль

власної поведінки. Вони усвідомлюють вимоги, які висуває соціальне оточення, та формують власну поведінку відповідно до означених соціальних вимог і норм моралі. У них сформоване уявлення щодо власного ідеалу та щодо того, де і як вони можуть реалізувати власні можливості. Орієнтуючись на цей образ «ідеального Я», вони керують власною поведінкою, для того щоб переконати інших, що вони насправді вже такі.

Останній показник, який увійшов до другого фактора з факторним навантаженням 0,46, – «фрустрованість – нефрустрованість» (фактор Q4). Цей показник демонструє здатність до вираження збудження та напруги. Люди цієї категорії неспокійні, непосидючі, у поведінці помітна нервова напруга.

До третього фактора «Особистісні якості юнаків з переважанням аксіологічно-змістового типу ролі» разом з «аксіологічно-змістовим – аксіологічно-нейтральним» типом ролі з позитивним факторним навантаженням увійшли такі особистісні якості, як «афектомія – сизотимія», «домінантність – конформність», «сургенсія – десургенсія». З негативним факторним навантаженням у третьому факторі представлений показник 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла – «штучність – відсутність штучності».

«Аксіологічно-змістові – аксіологічно-нейтральні» ролі – це тип ролей, що відповідає життєвій позиції особистості та відображає місце ролі в її рольовому репертуарі, і, відповідно з цим місцем (значенням обраної ролі для людини), характер її виконання.

Серед показників 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла до третього фактора з позитивним факторним навантаженням (0,43) увійшов показник «афектомія – сизотимія» (фактор А). Цей показник відповідає товариському, соціально пристосованим, добросердим, емоційним, відкритим людям. Афектотими відрізняються від інших людей чуттєвим мисленням, чуттєвою доступністю та інтересом до навколишніх.

Також до третього фактора увійшов показник «домінантність – конформність» (0,69). Людям, у яких виражений цей фактор, притаманні якості

домінантної, керівної особистості, а саме: незалежність, сміливість, норозливість та серйозність. Поряд із цими якостями їм також властиві самовпевненість, хвалькуватість, конфліктність, безцеремонність. Майже завжди люди з вираженим фактором Е проявляють домінантність чи потяг до домінантності, лідерства через спілкування з іншими людьми.

Показник «сургенсія – десургенсія» (фактор F) також увійшов до третього фактора з позитивним факторним навантаженням (0,65). Цей показник можна проінтерпретувати, як міру емоційності людини та її поріг емоційної чуттєвості. Люди цієї категорії здебільшого мають більш простий, оптимістичний характер, безтурботне ставлення до життя за рахунок зменшення прагнень. Вони щирі у прояві власних почуттів, товариські, енергійні, довірливі люди.

З негативним факторним навантаженням (-0,53) до третього фактора увійшов показник «штучність – відсутність штучності» (фактор N), який ми будемо розглядати як показник прямолінійності. Для людей цієї категорії властива простота, природність поведінки. Вони володіють неконкретним розумом, емоційною недисциплінованістю. Їх мова та поведінка, здебільшого, пряма та нетактовна. Ці люди цінують лише досягнуті результати.

Отже, ми можемо виокремити для кожного типу життєвої ролі характерні емоційні стани. Для активних ролей – емоційна стійкість, сила «Над-Я», алаксія та праксермія. Для послідовного, смислоутворюючого та свідомого типу ролі - емоційна чуттєвість (премсія), соціабельність, контроль бажань та фрустрованість. Для аксіологічно-змістового типу ролі є характерним схильність до домінантності, афектомії, сургенсії та відсутності штучності.

З репрезентативної вибірки випадковим чином було обрано 40 досліджуваних, яким була надана інструкція написати авторську казку. Проаналізувавши казки опитуваних, нам вдалося виділити психолінгвістичні маркери, що відповідають кожному типу життєвої ролі.

– аксіологічно-змістові ролі пов'язані з системою цінностей особистості, тому у лексиці людини будуть використані слова, що характеризуватимуть

отриманий від народження чи самостійно здобутий статус, що відповідатиме її життєвій позиції;

– послідовні ролі відображаються у лексичних конструктах, які демонструють вибудовану життєву лінію особистості чи її вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки власних дій, вчинків та рішень;

– активні ролі, що відображають життєву стратегію людини та якість виконання нею життєвих ролей, зображуються у словах-маркерах, що визначають рух, маніпуляції, прийняття рішення та транслювання настрою особистістю;

– слова, що зображають рівень розвитку смислоутворюючих життєвих ролей, представлені у вигляді лексичних конструктів, що характеризують отриманий результат, який може залежати або тільки від самої особи, або від оточення у вигляді схвалення, підтримки, кохання;

– слова, що характеризують усвідомленість власних почуттів, ролі та зовнішніх рис – відповідають свідомому типу життєвої ролі. Нами була виділена закономірність: дівчата при власному описі звертають увагу на зовнішні риси, натомість юнаки – на власний статус та соціальну роль.

Як приклади у таблиці 1 нами були систематизовані та представлені слова-маркери до кожного типу життєвої ролі та відповідних їм категорій.

Таблиця 1

Лексико-семантичне вираження різних типів життєвих ролей

№ з/п	Тип життєвої ролі	Категорії слів	Психолінгвістичні маркери
1	Аксіологічно-змістові ролі	здобуття життєвої позиції	пошук пригод і слави, для того, щоб його назвали героєм
		отриманий статус	він був лідером; королева фей
2	Послідовні ролі	демонстрація власної життєвої лінії	зможе проявити свої здібності; з дитинства готувалася стати королевою; любила грати в театрі
		відображення причинно-наслідкових зв'язків	підіслала вихованця для того, щоб зруйнувати; про це свідчили його порізи й шрами; тому її недолюбливали

3	Активні ролі	пов'язані з рухом	прийшла; переїхала; бігла; з'явився; вирушив у подорож; шукав пригод
		з маніпулятивними діями	з'їла; зламала; принесла; полагодив; зшила; допоміг; розважали
		з прийняттям рішення	дізналася; вирішила; погодилася; не розгубилася; справляється
		з транслюванням інформації та настрою	сумувала; радів; закохалася; плакала; кричав
4	Смислоутворюючі ролі	результат, що залежить від особи	стати; домогтися; відвоювати; отримати славу та винагороду
		результат, що залежить від оточення	буде написано багато міфів та пісень; мешканці лісу оспівували красу та турботливість принцеси
5	Свідомі ролі	усвідомлення власних почуттів	стурбований; прикро; веселий; слабка; запальний; похмурий; беззахисна
		власного статусу та ролі	захисник; герой; воїн; рибак
		своєї зовнішності	красуня; симпатична

Серед усіх типів життєвої ролі, активні та свідомі ролі зустрічалися найчастіше. Найбільшу складність при виділенні склали смислоутворюючі ролі, через власну індивідуальність та пов'язаність із набором неповторних для кожної людини життєвих цінностей та сенсу життя.

Висновки

Отже, особи з переважанням сили «Над-Я», емоційної стійкості, алаксії та праксермії у мові частіше використовують слова пов'язані з рухом, маніпулятивними діями, з прийняттям рішень, з транслюванням інформації та настрою.

Юнакам, яким притаманна емоційна чуттєвість (премсія), соціабельність, контроль бажань та фрустрованість, у мовленні властива демонстрація власної життєвої лінії, відображення причинно-наслідкових зв'язків, результатів та самоусвідомлення.

Для людей схильних до домінантності, афектомії, сургенсії та відсутності штучності характерно використання категорій слів пов'язаних з демонстрацією здобутої життєвої позиції та статусу.

На основі отриманих результатів, ми можемо стверджувати, що казка має значний психолінгвістичний потенціал як метод аналізу типових переживань людиною свого ставлення до оточуючої дійсності та до самої себе в певний проміжок часу. На основі аналізу лексичних конструктів, використаних особистістю, дослідник має змогу визначити актуальний психологічний стан людини та тип домінуючої життєвої ролі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белянин В. П. Психолінгвістика. М. : Флинт, 2008. – 232 с.
Beljanin V. P. Psiholingvistika [Psycholinguistics]. Moscow : Flint, 2008. – 232 p.
2. Засекіна Л. В. Українські прислів'я та приказки у когнітивно-поведінковій терапії тривожних розладів. Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали I Міжнарод. наук.-практич. інтернет-конф, 2014, 106–109.
Zasyekina, L. (2014). Ukrai'ns'ki prysliv'ja i prykazky jak psyholingvistychnyj resurs kognityvno-povedinkovoi' terapii' tryvozhnyh rozladiv [Ukrainian Proverbs and Sayings as Psycholinguistic Resource of Cognitive and Behavioral Therapy of Anxiety Disorders]. Psychological Prospects, 2014, 106–109.
3. Одінцова А. М. Типологія життєвих ролей відносно концепції життєвого шляху особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки, 2013, 2, 20–23.
Odintsova A. M. Tipologija zhittevih rolej vidnosno koncepcii zhittevogo shljahu osobistosti [The types of roles of life, that is based on the concept of life the way of the person]. Scientific Bulletin of Kherson State University: Psychological Science, 2013, 2, 20-23.
4. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 656 с.
Rean A. A. Psihologija cheloveka ot rozhdenija do smerti [The human psychology from birth to death]. St. Petersburg : Prajm-Evroznak, 2002. – 656 p.